

2019-10-12 version för hemsidan

Kvinnliga chefer inom svensk massa- och pappersindustri - när, var och hur

Lennart Eriksson

Kvinnor har under de två senaste decennierna blivit allt mer framträdande i olika chefsroller inom svensk massa- och pappersindustri. Avsikten här är att kartlägga hur utvecklingen sett ut - från handpapperets tid fram till idag - vad gäller kvinnor i roller som ägare, företagsledare, medlemmar i koncernledning, affärsområdeschefer, brukschefer/fabrikschefer, forskningschefer, professorer och liknande. Befattningar av typ styrelseledamot, ekonomichef, HR-chef och liknande ingår inte i kartläggningen såvida inte någon av befattningarna i föregående mening också upprätthålls eller upprätthållits. Artikeln består av tre delar: Del 1 som behandlar handpapperstillverkningens tid, Del 2 som behandlar den industrialiserade tiden, d.v.s. från cirka 1860 och framåt och en kortare Del 3 som består av några övergripande reflektioner. Ett sammandrag av artikeln publicerades i Svensk Papperstidning Nr 5 2019. Där finns också foton av flertal av de omnämnda kvinnorna. En kortare artikel omfattande tiden fram till cirka 1950 publicerades i NPHT x/xx.

Bokserien "*Massa och Papper i Sverige*", nedan hänvisad till som "bokserien" omfattar 13 volymer med landskapsvis indelning, har utgjort en viktig informationskälla. De 12 första böckerna utgavs under perioden 1998-2013. Den sista boken, som rör handpappersbruken i Småland gavs ut 2016. Den senaste 20-årsperioden täcks således relativt dåligt i dessa volymer. Faktainsamlingen bakom denna artikel avslutades i mitten av 2019. Kvinnliga chefer som tillkommit därefter finns således, med något undantag, inte med i artikeln.

Synen på kvinnan som arbetskraft i massa- och pappersindustrin

I första Korintierbrevet står att kvinnorna ska tiga i församlingen. Samhällen av vår typ har i allt väsentligt frigjort sig från detta synsätt även om det tagit tid. Synen på kvinnan som yrkesarbetare har naturligtvis, förutom förutfattade meningar, i alla tider präglats av sociala, kulturella och fysiska förutsättningar. Att mannen var den som skulle svara för familjens försörjning, medan kvinnan ofta var nödvändig i hemmet, var i vårt land det förhärskande synsättet ända in på, låt säga, 1960-talet. Hur har det då genom åren sett ut för kvinnan som arbetskraft i massa- och pappersindustrin?

Handpappersbruken tillhörde från början de så kallade manufakturerna. För att anlägga ett sådant krävdes privilegium. Till skillnad mot skråväsendet var det inom manufakturerna tillåtet att anställa kvinnor. Dock följde man i mångt och mycket skråväsendets principer. De viktiga arbetsmomenten tillhörde männen. Utbildning och karriär skedde i kedjan lärling - gesäll - pappersmästare. Men det fanns ändå plats för kvinnor. Det var vanligt med kvinnor som insamlare av lump och i handpappersbruken sorterades, hackades och rensades lumpen av kvinnor. Efter att pappersarken formats och vatten pressats ur var det ofta kvinnor som hängde upp arken för torkning, endera på en torkvind eller i ett värmeförsett torktorn. Under de allra enklaste förhållandena kunde arken helt enkelt läggas på marken för soltorkning. Det var också

kvinnor som svarade för sortering, eventuell glättning för hand, tillskärning och paketering av arken inför leverans.

När träsliperier började anläggas kring 1860 blev dessa väsentligen en manlig arbetsplats, bland annat därför att slipmassan ofta inte vidareförädlades till papp eller papper vid bruket. Liknande förutsättningar rådde då de kemiska massaprocesserna gjorde sina intåg kring 1870. En inblick i kvinnornas förutsättningar inom cellulosaindustrin ges i bokserien där Ulrika Hådén skriver följande i en redogörelse rörande sulfitfabriken Essvik, som ligger vid Ljungans utlopp söder om Sundsvall: *"Det var annars svårt för kvinnor att få arbete inom cellulosaindustrin"*. I en uppsats av Margaretha Zackrisson med titeln *"Kvinnorna i Svartvik- något om kvinnors liv och möjligheter i Svartvik"*, ställer hon retoriskt frågan om kvinnor var välkomna inom cellulosaindustrin. Hon slår fast att så inte var fallet och ger följande förklaring: *"Visserligen var arbetet tungt, men kvinnor har ju alltid arbetat med tunga arbeten. Nej, anledningen var att sulfitmassatillverkning krävde stora och komplicerade maskiner och kvinnor betrodde inte kunna arbeta med detta."*

En positiv på synen på kvinnorna som arbetskraft lämnade disponenten Johan Ekman vid sodamassafabriken i Gustavsfors i Dalsland. Under 1978 hade han noterat att de torkade massaarken var förorenade av *"stickor och skäv"*. Han såg sig nödsakad att införa en omständlig sortering ark för ark. Han föreslog grannkommunerna att dessa skulle låta sina *"arbetshjon"* åta sig arbetet. *"Kvinnor arbeta bättre i sådant arbete som detta än gossar, emedan sorgfällighet och noggrannhet utan upptröttande är de därför nödvändigaste villkoren....endast arbeterskorna äro fullkomligt rena av sig och hava ögonens och förståndets fulla bruk"*.

Läget för kvinnorna blev delvis ett annat när maskinpapper i större skala började tillverkas. Då uppstod ett behov av arbetskraft för att efterbearbeta pappersrullarna (tillskärning, paketering, etc.). Det var ett arbete som ansågs passa kvinnor. Margaretha Zackrisson konstaterar följdenligt att kvinnorna var välkomna inom papperstillverkningen som sortererskor. I bokserien finns flera fotografier från pappsalar där man ser ett stort antal kvinnor. Storhetstiden för detta kvinnoyrke var 1900-talets första hälft. Förutsättningarna ändrades påtagligt när efterbearbetningen mekaniserades. Under 1900-talets andra hälft var det tämligen tunt med kvinnor i massa- och pappersbruken. De som fanns arbetade oftast i provningslaboratorierna.

Idag går det inte att peka ut något visst arbetsmoment inom massa- och papperstillverkningen som särskilt passande för män eller, för att uttrycka saken på ett annat sätt, som olämpligt för kvinnor. Den omfattande mekaniseringen och automatiseringen har gjort att betydelsen av fysisk styrka reducerats. Idag är det *"hjärnkraften"* som räknas. Om förutfattade meningar kan läggas åt sidan så gäller idag att kvinnor och män har väsentligen samma förutsättningar i de allra flesta yrkessituationer.

Del 1 Lumpmassans och handpapperets tid

Om ägande och om arbetsbetingelser

Handpappersbruken var små och lokala. Något som liknade *"koncerner"* fanns givetvis inte. Ägaren var, i det fall bruket inte anlagts av kyrkan eller staten, ofta en godsägare med ägor som lämpade sig för att anlägga ett handpappersbruk. Alternativt var ägaren en affärsman eller företagare med kapital och boende i en stad. Ägarna var som regel måttligt involverade i själva verksamheten. Den var endera delegerad till en anställd pappersmästare som, särskilt i de tidiga

skeendena, ofta rekryterades utomlands eller var värvad från ett annat handpappersbruk. Alternativt var tillverkningsrätten utarrenderad till en pappersmästare som själv anställde sina medarbetare. I slutet av 1700-talet blev det dock möjligt för en pappersmästare att erhålla privilegium och bli sin egen "fabrikör".

Kunskapen att tillverka papper fanns så gott som alltid hos mästaren och inte hos ägaren till privilegiet. Pappersmästarna var således viktiga personer. De var eftertraktade och det blev något av ett bristyrke. Redan 1544 skrev Gustav Vasa ett brev till fogden på Gripsholms slott där han påpekade behovet av att till Sverige importera bland annat pappersmakare.

Ett exempel på hur varierande ägarskapet kunde vara kan hämtas från det lilla handpappersbruket Ronneby i Blekinge. Det anlades 1752 av mjölnaren och tillika pappersmästaren Erik Bosson. Sedan följde som ägare en mjölnare, en kvarnbyggare, en handlare, en kommissionslantmätare, en fabrikör, dennes änka, makarnas son som bar titeln fabrikör, en proviantmästare och slutligen två brukspatroner. Bruket upphörde 1854.

En husförhörslängd från bruket Lingonbacka i Uppland från 1849 exemplifierar hur bemanningen vid ett handpappersbruk kunde se ut. Ägare var patron Carl von Zeipel, som tydligen saknade både talang för och intresse av att driva bruket. Under honom fanns en kamrerare, en pappersmästare, fem gesäller, en lärling, en arbetskarl, två drängar, en smed och slutligen två så kallade lumpristerskor.

Det förekom att kvinnor under handpappersbrukens tid kom i en ägarroll. Mannen dog oftast tidigare än hustrun och hon blev då arvtagare. Vid ett eventuellt omgifte gick arvet över till den nya maken. För att säkerställa att hon inte skulle hamna på bar backe var det som Helene Sjunnesson skriver i sin licentiatavhandling "*vanligt att pappersmakareänkan gifte om sig med någon av gesällerna vid bruket*". Denna sedvänja kallades änkekonservering och uppstod ursprungligen inom kyrkan där det var vanligt att prästänkan gifte sig med inkommande präst för att kunna bo kvar i prästgården eftersom gården med inventarier ägdes av kyrkan.

Arbetet i handpappersbruken var på många sätt tungt och besvärligt. Det gällde för både män och kvinnor. Lumpberedningen, som sköttes av kvinnor, utgjorde en mycket dammande miljö. Elektrisk belysning fanns inte förrän mot slutet av 1800-talet. För att utnyttja dagsljuset kunde arbetet under den ljusa delen av året starta klockan 3-4 på morgonen. Vintertid var arbetsdagarna korta och för uppvärmning fick man lita till kaminer i de oisolerade lokalerna. Relativt ofta lades verksamheten ned vintertid med åtföljande inverkan på familjens bärning.

Några exempel på kvinnliga ägare vid handpappersbruken

Som framgått kan vi inte förvänta oss att finna kvinnliga pappersmästare under handpapperstiden. Däremot har ett antal kvinnor varit ägare till handpappersbruk. Nedan berättas i kronologisk ordning om några sådana. Avsikten är i första hand att illustrera den mångfald av omständigheter som kunde leda fram till ägarskap.

Uddby papperskvarn, som låg på Tyresö sätesgårds ägor i Södermanland, byggdes 1620 av pappersmästaren och arrendatorn Arnold Schlodt. Ägare var friherre Gabriel Gustavsson Oxenstierna och därefter hans son. När sonen dog 1648 blev hans 21-åriga änka Maria Sofia de la Gardie ägare. Hon kan ha varit den första kvinnliga ägaren till ett handpappersbruk i Sverige.

I Uddby fanns, utöver pappersbruket, ett sågverk, en mjölkvarn och ett vantmakeri. Maria Sofia de la Gardie nöjde sig inte med detta. Hon anlade där tegelbruk, brännvinsbränneri, linneväveri och krog. I Krapperup i Skåne startade hon brytning av stenkol. Hon blev dessutom avlönad överhovmästarinna på kungliga slottet. I Tyresö anlade hon klädesfabriker, sämskmakeri, mässingsbruk, oljeslageri, gevärsfaktori, porslinsbruk och färgeri. Hon var känd för hårda nypor. Kanske blev alla hennes "affärsprojekt" lite för mycket. fanns, utöver pappersbruket, ett sågverk, en mjölkvarn och ett vantmakeri. Maria Sofia de la Gardie dog utfattig 1694 efter att ha förlorat mycket mark under Karl XIs reduktion och till följd av ett antal bråk och tvister. Papperstillverkningen vid Uddby lades så vitt man vet ner 1756.

Fiskeby pappersbruk väster om Norrköping arrenderades av pappersmästaren Arvid Bergström. Som betalning för arrendet skulle han till ägaren Jean Jaques de Geer årligen leverera ett ris av sitt bästa skrivpapper (ett ris bör ha motsvarat 480 ark). När han avled 1740 övertog änkan Brita Bergström arrendet. Makarna saknade arvingar som kunde ta hand om driften. Brita Bergström anlät först gesäller för att driva tillverkningen och 1746 pappersmästaren Petter Ramsberg som 1753 tog över arrendet. Brita Bergström "bodde" sedan länge hos Ramsberg. Vad det nu innebar. Bruket lades ner 1850.

Det välkända pappersbruket Lessebo, som ligger 4 mil öster om Växjö i Småland, grundades 1693. År 1802 förvärvades bruket av medicine doktorn och läkaren Johan Lorentz Aschan och dennes hustru Catharina (Karin) Nilsson Aschan. Köpet kunde ske mycket tack vare att hustrun hade tillgång till kapital. Hon var nämligen dotter till brukspatronen Nils Nilsson i Grythyttan i västra Närke, "Rike Nils" kallad. Karin Aschan blev således både finansiär och delägare. I Lessebo tillverkas fortfarande handpapper för mer exklusiva ändamål.

Bruket Blomsfors var beläget vid Stångån nära Kisa i Östergötland. Det grundades 1799 av Lars Blomberg som varit pappersmästare vid Ösjöfors pappersbruk i Småland. Lars Blomberg var således både ägare och pappersmästare. Han dog 1807, 39 år gammal, och hade samma år gift sig med Maria Ulrika Blomberg. Hon var sedan ägare av Blomsfors fram till 1811 då hälften av ägarskapet övergick till pappersmästaren Eric Hesselman. Bruket lades ner 1864.

Pappersbruket Harg låg vid Nyköpingsån i Södermanland. Verksamheten kom igång 1743. År 1785 köptes bruket av Erik Carl Dewall som fick fart på produktionen. När han dog 1816 övertog änkan Charlotta Dewall ägarskapet. Efter henne ärvde dottern Mariana Ulrika bruket, som hon drev tillsammans med sin make. Ekonomiska svårigheter gjorde att de 1833 sålde bruket till Knut Axel Leijonhufvud som också förvärvade Hargs gård. Han avled efter endast ett par år och änkan Jeanette Leijonhufvud fortsatte driften till 1836 då det var dags för ny försäljning av Harg. Här finner vi alltså tre kvinnliga ägare vid samma bruk. 1859 meddelades att bruket lagts ner.

Pappersbruket Gölpa på det betydande godset Helgerums ägor nära Västervik i Småland startades 1758. Här installerades för övrigt en av Sveriges första holländare för malning av lumpmassa. 1819 blev Sophie Emerentia Hoppenstedt ägare till Helgerum inklusive pappersbruket. Året efter gifte hon sig med majoren, friherre Eric Gabriel Leijonhufvud som drev pappersbruket fram till 1836 då Helgerum såldes. Gölpa lades ner under perioden 1910-1915.

Bruket Blomsholm låg i Eksjö kommun i Småland. Papperstillverkning startade 1786. År 1838 avled den dåvarande arrendatorn och pappersmästaren Anders Widerström. Hans dotter Carolina Pettersson tog då över arrendet. Endast 29 år gammal hade hon året innan blivit änka. Hon utsågs av ägarna till disponent, en sannolikt mycket ovanlig titel på den tiden och med största sannolikhet den första och enda kvinna som haft denna titel inom den svenska massa- och pappersindustrin. Carolina Pettersson ledde verksamheten under två år. Bruket lades ner 1871. Blomsholm refereras ofta till som Qvill och ska då inte sammanblandas med handpappersbruket Kvill (1779-1930) som också var beläget i Småland, men utan kvinnliga ägare.

Grycksbo bruk, norr om Falun i Dalarna, har anor från 1741. När Johan Henrik Munktell, som skötte driften vid familjeföretaget, avled 1861 övertog änkan Augusta Munktell ansvaret. "*Änkan Augusta*" styrde enligt skrifterna med fast hand. Efter makens död gällde det att undvika att ägandet splittrades vid arvsskiftet. De hade åtta barn och deras andelar i arvet var sammantaget klart större än änkans. Augusta Munktell var helt inställd på att driva bruket vidare som ett familjeföretag och erbjöd barnen att om hon fick disponera deras arvslotter, så utlovades en årlig förräntning med 5,5%. Det som slutligt hjälpte henne att fullfölja sina planer var att hennes far, geschwornern Hans Peter Eggertz, lägligt avled och efterlämnade en betydande förmögenhet. Det gjorde att hon kunde lösa ut barnen och dessutom förfoga över ett välbehövt rörelsekapital.

När Augusta Munktell övertog kommandot fanns vid bruket en 25 år gammal pappersmaskin och stora renoveringsbehov förelåg. Hon tog fram en ambitiös utvecklingsplan där det bland annat ingick att komplettera lumpmassan med slipmassa. Resultatet av investeringarna blev dock ekonomiskt sett inte tillfredsställande. För mycket av pengarna gick, sägs det, till tillverkningen av filterpapper, som Augusta Munktell betraktade som Grycksbos stolthet.

Augusta Munktell gjorde stora insatser för att förbättra brukets kommunikationer. På 1870-talet lät hon förbättra landsvägen norrut från Falun till Grycksbo och 1889 kunde en järnväg öppnas som knöt an till landets järnvägsnät. Hon skötte själv en stor del av affärskorrespondensen. Under en utlandsresa 1886 drabbades hon av en lättare hjärnblödning med påföljd att hon inte längre kunde leda verksamheten och hennes barn tog över.

Augusta Munktell och hennes make var uppenbarligen omtyckta på orten. I boken "*Grycksbo 1382-1940, Minnesskrift*" skriver Bertil Boëtius: "*Nog visste man att gamla frun ute i världen titulerades Hennes nåd. Men på Grycksbo var det bara Frua*".

Efter Augusta Munktells död 1861 fasades användningen av lumpmassa ut. Handpapperstillverkningen i Grycksbo pågick fram till 1960, då tillverkningen av det välkända Munktells filterpapper överfördes till en pappersmaskin. Grycksbo är i drift också idag.

Pappersbruket Långasjönäs låg i Mieåns vattensystem norr om Karlshamn i Blekinge. Bruket grundades troligen 1762. Kring 1843 blev bruket sålt till Magnus Sandberg med hustru Maria Beata. Magnus Sandberg avled 1848 och Maria Beata Sandberg tog över som ägare fram till det att hon sålde bruket 1860 till sin svärson. År 1871 arrenderades bruket av järnhandlaren Per Axel Björkman i Karlshamn. När han dog 1911 fick fosterdottern Maria Sandberg, som då var änka med åtta barn, överta arrendet. Hon var troligen inte släkt med tidigare nämnda Maria Beata Sandberg. Hon drev bruket fram till 1919 då huvudbyggnaden brann ned till grunden.

Pappersdamm hade fallit ned på en kamin. Maria Sandberg fann det inte realistiskt att återuppbygga bruket. Vid den här tiden var handpappersbruken utsatta för hård konkurrens från maskinpappersbruken och det fanns inte många kvar i Sverige. För att komma vidare köpte Maria Sandberg, för en billig penning antas det, Forsså handpappersbruk nära Kisa i Östergötland. Maria Sandberg namnändrade Forsså till "hemmabrukets" namn Långasjönäs. Hennes son som var "*utbildad pappersingenjör*" utsågs till ledare för bruket. Maria Sandberg avled 1940. Handpapperstillverkningen lades ned så sent som 1953. Långasjönäs (i Östergötland) levde dock vidare och blev under skiftande ägare en av Sveriges större tillverkare av tissue. Idag heter bruket Sofidel Sweden och dessförinnan Swedish Tissue.

Ett av Maria Sandbergs åtta barn var Vera Sandberg, som blev Sveriges första kvinnliga ingenjör. Hon började vid Chalmers 1914 tillsammans med 500 manliga studiekamrater och examinerades 21 december 1917. Hennes huvudinriktning blev kemi. Vera Sandberg arbetade dock aldrig inom massa- och pappersindustrin, men var fram till 1956 delägare i Långasjönäs och ingick tidvis i styrelsen. Hennes namn lever kvar i Göteborg och på Chalmers, bland annat genom gatan Vera Sandbergs allé, där Chalmers i juni 2019 uppförde en fyra meter hög staty "Veras laboratorium". Hon är också ihågkommen genom spexet Vera. Den 13 juni 2019 invigdes IVA tog Vera Sandberg som föregångsexempel när man under 2019 startade en turné till olika lärosäten för att diskutera obalansen mellan män och kvinnor inom tekniska yrken.

Totalt har det funnits cirka 140 handpappersbruk i Sverige och naturligtvis många fler ägare. Ovan nämns 12 kvinnor som varit ägare och det finns troligen ytterligare några. Vi kan konstatera att flera av de redovisade kvinnorna tog en aktiv roll i verksamheten och man kan utgå ifrån att många av dem var dådkraftiga med förmåga att sätta sig i respekt. De var förmodligen inte särskilt kända utanför den närmsta och lokala kretsen.

Del 2 Den industrialiserade tiden

Den industrialiserade tiden kan för massa- och pappersindustrins del anses ha startat kring 1860. Den första pappersmaskinen installerades visserligen i Klippan i Skåne redan 1832, men det var först kring 1860 som maskinell massatillverkning kom till stånd och därmed också en mer storskalig papperstillverkning.

Under lång tid var massa- och papperstillverkningen i stor utsträckning grundad på empiri buren av män. Till en bra bit in på 1900-talet fanns, oavsett kön, ytterst få ingenjörutbildade vid massa- och pappersbruken. Det är alltså inte så konstigt att vi under lång tid inte finner några ingenjörutbildade kvinnor i branschen. Det sker först framemot 1960-talet. Alltså cirka 100 år efter det att Önans slipmassabruk anlades 1858 som det första industriella massabruket i Sverige. Inom den kemiska massaindustrin kom den första sodamassafabriken i Götafors vid Mölndalsån igång kring årsskiftet 1871/72. Det råder delade meningar om vilket bruk i Sverige som var först med tillverkning av sulfatmassa, men det var sannolikt Delary i Småland med start 1872. Den första sulfitfabriken anlades i Bergvik i Hälsingland 1874.

Lite om titulatur

I fortsättningen kommer kvinnliga chefer att redovisas under olika kategorier och med den avgränsning avseende befattningar som omnämns i ingressen. Som en konsekvens omnämns inte kvinnor som varit ansvariga för en del av ett bruk, exempelvis massabruket i ett integrerat

bruk. Någon entydig hierarkisk ordning av befattningar finns inte och om en viss titel är "finare" eller mer "betydelsefull" än en annan kan vara svårt att avgöra. Till saken hör också att i dagens stora koncerner kan ledningsstrukturen och befattningsnomenklaturen se olika ut i olika företag. I vissa har man under en koncern VD en koncernledningsgrupp där bland annat affärsområdesansvariga ofta ingår. I andra har man kanske VDar på bruksnivån och det kan då vara mer naturligt att strukturera ledningen av koncernen efter produktionsenheter. Allmänt kan väl hävdas att det innebär ett större ansvar att sitta i koncernledningen för ett större globalt verkande företag och ha ett affärsområdesansvar än att vara exempelvis fabrikschef. I senare tid har nya befattningstyper tillkommit som exempelvis hållbarhetschef. De flesta företag har idag också en "HR-chef" (Human Relations), som för övrigt ofta är en kvinna. Resonemanget ovan visar att när ett antal framgångsrika kvinnor placeras in under rubriker nedan, så innebär detta inte nödvändigtvis någon "rättvisande rangordning". I synnerhet kan titeln VD ha väldigt varierande reell innebörd. Det kan också konstateras att antalet underställda medarbetare inte utgör något bra mått på en chefs position i ett företag. Detta gäller förstås för såväl kvinnor som män.

Ledningsfunktioner på koncernnivån ges numera ofta engelska benämningar. Detta är logiskt i en globaliserad värld, men kan innebära svårigheter i att tolka innebörden. Betyder exempelvis Senior Vice President alltid samma sak?

Man kan notera att vid ett bruk kan den ansvarige chefen från fall till fall tituleras endera fabrikschef, brukschef, platschef eller helt enkelt chef. Vid vissa bruk finns dessutom både en platschef och en fabrikschef. Titulaturen är alltså inte enhetlig.

Inom massa- och pappersindustrin tycks titeln direktör i första hand ha använts för stabsfunktioner, som exempelvis teknisk direktör, personaldirektör eller ekonomidirektör.

Titeln disponent används knappast idag. Den förknippas med bruksmiljön och det ansågs nog förr finare att vara disponent än att vara VD. Man anar att disponenten på orten hade ett inflytande också utanför själva fabriken och han bodde ofta ståtligt på orten. Någon kvinnlig disponent tycks inte ha funnits, möjligen med undantag för Carolina Pettersson. Under perioden 1838-1840 hade hon, som nämnts, titeln disponent vid det relativt obetydliga handpappersbruket Blomsholm.

Den ännu äldre och ännu mer statusfyllda och dessutom uttalat manliga titeln brukspatron förutsatte normalt att man var ägare. Titeln försvann i princip ur språkbruket under 1800-talets andra hälft, d.v.s. under den begynnande industrialiseringen. Veterligen har ingen kvinna varit brukspatron inom massa- och pappersindustrin.

Det är således inte alltid lätt att placera in kvinnliga, och för den delen inte heller manliga, chefer i en "hierarkisk" struktur utifrån titulatur. Detta bör beaktas vid läsningen av de följande avsnitten. De kvinnliga cheferna är i dessa avsnitt ordnade efter det år när tjänsten tillträdde. Författaren framför en ursäkt till kvinnor som med rätta borde ha varit omnämnda i de efterföljande avsnitten.

Kvinnor som koncernchefer

Den 1 januari 2018 tillträdde Petra Einarsson som koncernchef och VD för BillerudKorsnäs. Hon blev den första kvinnan att bli koncernchef inom den svenska massa- och pappersindustrin. Sedan 2013 hade hon varit chef för Sandvik Materials Technology och innan dess upprätthållit olika befattningar inom Sandvik. Hon kom alltså in i branschen "utifrån". Hon har en utbildning som civilekonom vid Uppsala universitet. Petra Einarsson ingår i Skogsindustriernas styrelse och är sedan stämman 2018 dess vice ordförande.

I september 2019 och efter det att denna artikel färdigställts meddelades att Annika Bresky blir ny VD för Stora Enso. Hon tillträder 1 december. Se mer om Annika Bresky under nästa avsnitt.

Kvinnor som VDar

Att, som ovan nämnts, Carolina Pettersson vid Blomsholms handpappersbruk 1838 utsågs till disponent, vilket borde vara synonymt med VD, kan vi i det här sammanhanget betrakta som en kuriositet.

Efter konkurs 1923 köptes bruket Marbäck i Halland av Gösta Arnell och verksamheten utökades. Marbäck hade redan 1680 anlagts som handpappersbruk. Kring 1890 anlades där i Fylleåns fall ett träsliperi. En pappfabrik anlades också. När Gösta Arnell avled 1943 övertog dottern Margit Arnell ledningen. Företaget avyttrades redan 1946. Det borde vara rätt att betitla henne som VD. I så fall skulle hon vara den första kvinnliga VDn i svensk massa- och pappersindustri, även om verksamheten var blygsam.

Den första kvinnliga VDn av dignitet bör ha varit Dagmar Sigbritt Lil Karola Wettergren, ofta kallad "Paper Lil". Hon var utbildad som jurist vid Uppsala universitet och var under sitt yrkesliv företagsägare, VD, försäljningschef, styrelseproffs, entreprenör, konsult, författare och mera därtill. Lil Wettergren avled 2008.

Lil Wettergren kom 1949 till Pauliströms mjukpappersbruk i Småland som sedan 1927 ägdes av hennes far, Hugo Drangel. Han hade framgångsrikt omvandlat ett gammalt träsliperi till ett mjukpappersbruk. Detta lyckades inte minst genom inköp av en cellulosaavaddmaskin. En ny form av förbandsmaterial kunde nu tillverkas. 1944 blev Pauliström först i världen med att lansera pappersblöjan. Mellan 1961 och 1965 var Lil Wettergren tillsammans med sin bror Christofer ägare till företaget och hon var VD från 1961 till 1968. Brodern hade rollen som platschef (1953-1967). Under Lil Wettergrens tid kom Sveriges första blöjmaskin på plats. Den kapslade in cellulosaavadden i ett trikånät, som klipptes i 35-centimeterslängder och packades i påse. Efter detta utvecklades blöjtillverkningen vid Pauliström steg för steg. I början av 1960-talet blev "Natt & Dag blöjan" ett välkänt begrepp. I slutet av 1962 bildade Lil Wettergren under namnet Cellvabruken AB ett gemensamt försäljningsbolag för de familjeägda mjukpappersbruken Pauliström, Långasjönäs och Nyboholm. Var för sig var dessa för små för att kunna konkurrera effektivt med större aktörer. Varumärket för blöjor blev välkända "Vita lamm". Dessa bruk ingår idag i Metsä Tissue AB.

Inom ägarfamiljen fanns inte tillräckliga resurser för att vidareutveckla Pauliström och det såldes 1965 till MoDo, som givit sig in i mjukpappersbranschen genom köp av Mabelpap i Frankrike. Lil Wettergren blev samtidigt chef för MoDos mjukpappersdivision. Men, hon fann sig inte väl tillrätta. Hon skriver: "*Min mor brukade säga att det bara är pigor och hundar som inte trivs. Därför känns det genant att erkänna att jag slutade på MoDo på grund av vantrivsel*". Hon

beslöt sig för att starta Paper-Lil AB, som skulle verka som ett innovationsföretag med fokus på non-woven, tissue och liknande produkter. Verksamheten startade 1968. Många storföretag världen över blev kunder. Lil Wettergren, som uppenbarligen hade en god relation till Mats Carlgren, återkom till MoDo som styrelseledamot 1976. Sex år tidigare hade hon blivit första kvinnliga styrelseledamot i börsbolaget Husqvarna och inledde därmed en karriär som styrelseproffs. Exempel på andra styrelseuppdrag är konservföretaget Abba och Götabanken där hon blev den första kvinnan i en bankstyrelse. Lil Wettergren blev det första kvinnliga styrelseproffset på hög nivå i Sverige.

1987 gav Lil Wettergren ut självbiografin "*Fostrad till männens värld*". Hon syftar här främst på den fostran pappan gav henne. Den omfattade sådant som ridning, fäktning, jakt liksom inblickar i det praktiska skogsbruket. Hon skriver: "*Det var en fostran som på den tiden inte ansågs vara för flickor. Men vilken nytta har jag inte haft av den i mitt vuxna liv i männens värld*". Hon framhåller att de kunskaper hon förvärvade gav en gemensam referensram i umgänget med män. Att behärska typiskt manliga sysselsättningar gav henne en psykologisk fördel. Ett övergripande intryck av boken är att Lil Wettergren, med vissa undantag, känt sig välkommen bland männen och behandlad med respekt. Hennes paranta sätt var sannolikt ingen nackdel. Men hon fick också höra sådant som: "*Du är stursk, men det ska jag bara säga dig, att om du försöker komma någonstans i den här koncernen bara för att du är kvinna, så ska du djävlar i mig få se på annat*".

Det dröjde till 2001 innan nästa kvinnliga VD blev utsedd. Det skedde när Stina Blombäck blev VD för Karlsborgs bruk i Norrbotten. Hon hade utbildats som civilingenjör i kemi vid KTH. Efter anställningar vid Karlsborg och Gruvön blev hon anställd vid ASSI Domäns kraftlinerfabrik i Lövholmen utanför Piteå där hon efter en tid blev produktionschef för sulfatbruket. Därefter hade hon motsvarande befattning i Karlsborg mellan 1988 och 1995. Hon gick sedan till Ångpanneföreningen som konsult. Efter några år kom hon tillbaka till ASSI Domän. När bruken i ASSI Domän under 2001 övergick i annan ägo kom Karlsborg att ingå i det återuppståndna Billerud och Stina Blombäck utsågs till VD. Befattningen upprätthölls i 10 år. Hon ingick också i koncernledningen. 2010 blev hon koncernens första hållbarhetschef. År 2014 startade Stina Blombäck egen konsultfirma.

Om Stina Blombäcks erfarenheter som kvinna i skogsindustrin kan läsas i NPHT 3/2018. I boken "*Att göra skillnad – ingenjörer berättar*", som utkom 2017, avslutar Stina Blombäck sitt bidrag på följande sätt: "*För tjejer har många glastak lyfts bort de senaste decennierna, jag hoppas att någon tjej snart också bryter igenom sista taket och blir börs-VD för ett stort skogsindustriföretag*". Detta inträffade alltså 1 januari 2018 när Petra Einarsson blev koncernchef för BillerudKorsnäs.

Gunilla Saltin blev civilingenjör i kemi vid KTH och har en PhD-examen från University of Idaho. 2005 blev hon utnämnd till platschef vid *Värö bruk* och 2008 till VD för Södra Cell. Under perioden 2012-2013 var hon också t.f. koncernchef. Fram till mars 2019 var hon affärsområdeschef för Södra Cell och ingick i koncernledningen. Hon övergick därefter till Mondi som teknisk direktör med placering i Wien.

Annica Bresky kom till Sverige från Grekland och har studerat vid Uppsala universitet. Inom Stora Enso svarade hon i Kvarsveden för installationen av den stora magasinpappersmaskin som startade 2005. Mellan 2010 och 2013 var hon VD för BillerudKorsnäs bruk Karlsborg. Därefter blev hon affärsområdeschef för Iggesund Paperboard fram till 2017 då hon utsågs till Executive

Vice President vid Stora Enso's division Consumer Board. Hon blev då också medlem i koncernledningen. Som nämnts ovan är hon sedan september 2019 VD för Stora Enso.

Under april 2019 utsågs Anita Sjölander till VD för Nordic Paper där hon tidigare var produktionsdirektör.

Hittills har det således funnits sex kvinnliga VD:ar inräknat Petra Einarsson. Carolina Pettersson och Margit Arnell har då inte medräknats.

Kvinnor i koncernledning, som affärsområdeschefer, som brukschefer/fabrikschefer och motsvarande

Redovisningen nedan sker i tidsordning efter första "kvalificerande" befattning.

Augusta Munktell, som omnämns i Del 1, satte igång slipmassatillverkning i Grycksbo i mitten av 1870-talet och bör rimligen betraktas som brukschef. Förmodligen ska Augusta Munktell räknas som den första kvinnliga brukschefen i Sverige.

År 1694 anlade Carl Ugglas ett järnbruk i Svaneholm i Värmland. Den sista brukspatronen av familjen Ugglas avled 1879. Hans änka Emelie Ugglas drev då bruket vidare med hjälp av en förvaltare. 1888 anlades ett träsliperi och året därefter ytterligare ett. Affärerna gick dock allt sämre och två år efter hennes död gick sterbhuset i konkurs. När Emelie Ugglas avled var hon utfattig och "*enligt sägnen lurad på hela sin förmögenhet*". Hon lär fortfarande spöka på Svaneholms herrgård letande efter sina pengar. Det kan vara korrekt att betrakta Emelias Ugglas som brukschef.

Sanfrid Berglund, som redan ägde en sulfittfabrik, förvärvade 1893 Ohs bruk i Småland och byggde där ytterligare en sulfittfabrik. När han avled 1916 blev hustrun Hedvig Berglund "*brukets högsta auktoritet*" fram till sin död 1927. Det sägs att makarna Berglund förde ett strängt regemente. "*Fru Hedvig*" var starkt religiös och höll noga uppsikt över brukets arbetarnas moraliska vandel. I likhet med Augusta Munktell och Emelias Ugglas är det förmodligen korrekt att benämna henne brukschef.

Nättraby Bruk i Blekinge med anor från handpapperstiden introducerade 1945 "Babyvadd", som var en föregångare till dagen blöjor. Ägare och VD för Nättraby var Sven Sandberg. Han var son till Maria Sandberg som omnämns i Del 1 i egenskapen av ägare till Långasjönäs handpappersbruk. För att möta efterfrågan på cellulosavadd anlade Nättraby under åren 1947-1948 en fabrik för tillverkning av cellulosavadd i Virkvarn där tillverkningen startade 1949. Bruket låg cirka en mil norr om Oskarshamn i Småland. I Virkvarn var hustrun Aina Sandberg platschef, sannolikt under brukets hela driftstid. 1961 köptes både Virkvarn och Nättraby av Mölnlycke med påföljd att verksamheten i Virkvarn lades ned och maskineriet flyttades till Nättraby.

Brita Swan blev civilingenjör i kemi vid KTH 1960 och påbörjade licentiatstudier samma år. I slutet av 1960 anställdes hon vid Billeruds forskningsinstitution som forskningsingenjör och blev senare chef för avdelningen för organisk kemi. 1963 avlade hon licentiatexamen i träkemi med massateknik som biämne. Som ett led i Billeruds engagemang i Celbi i Portugal undersökte Brita Swan eukalyptusvedens kemiska komponenter och deras reaktioner under massaprocessen. Under perioden 1976-1980 var hon verksam vid Billeruds Bruk i Säffle. Bruket

hade flera problem, bland annat relaterade till körbarhet, och det förelåg hot om nedläggning. Bruket var en av världens största tillverkare av smörpapper. Produkten mötte minskad efterfrågan på grund av plastens intåg. Brita Swan fick i uppgift att sammanställa en utvecklingsplan. När planen godkännts blev hon 1977 utsedd till t.f. produktionschef och strax efter till ordinarie produktionschef med uppgift att genomföra planen. Hon blev därmed den första kvinnliga produktionschefen, åtminstone i modern tid. Efter framgångsrik produktutveckling och processeffektivisering kunde hotet om nedläggning undanröjas. I boken *"Att göra skillnad – ingenjörer berättar"* berättar hon om sina minnen från tiden vid Billeruds Bruk. Brita Swan rekryterades sedan tillbaka till Central Teknisk Utveckling som chef för Massaavdelningen. Ett viktigt projekt där var utvecklingen av en lukt- och smakfri vätskekartong i första hand knutet till användningen av av CTMP-massa vid kartongmaskinen i Skoghall.

När SCA köpt PWA i Tyskland blev Annika Nordin 1995 chef för mjukpappersbruket i Kostheim. Hon blev därmed troligen den första svenska kvinnan som blev brukschef i ett större sammanhang. Hon hade utbildats till civilekonom vid Göteborgs Handelshögskola och anställdes vid SCA 1984. Där sysslade hon i första hand med så kallade Away from Home-produkter. 2011 blev Annika Nordin Vice President AfH Professional Hygiene. Om vi räknar den industrialiserade perioden från cirka 1860, så tog det alltså 135 år innan en svensk kvinna blev chef för ett större pappersbruk.

Elisabeth Salander utbildade sig till jägmästare och har haft flera ledande positioner inom framförallt virkesförsörjning, bl.a. vid Domänverket, Assi Domän och för närvarande vid Bergvik Skog där hon är VD sedan 2010. 1995 anställdes hon vid Stora som Managing Director för Stora Timber. Under perioden 1995-2010 var hon medlem i Stora Enso's ledningsgrupp som Executive Vice President med ansvar för bl. a. Pulp Supply, Wood Supply och Sustainability.

Eva Färnstrand blev civilingenjör vid KTH 1976 med inriktning kemi, cellulosa- och pappersteknik. Hon kom därefter till branschforskningsinstitutet STFI för att 1978 bli anställd vid SCA Teknik. Härefter följde befattningar inom SCA Pulp, bland annat som teknikchef, och inom SCA Graphics som affärsområdeschef för tidningspapper mellan 1995 och 1997. Mellan 1997 och 2003 var Eva Färnstrand VD för Tidningstryckarna. Mellan 2003 och 2007 var hon platschef vid Södra Cell Mönsterås. Sedan dess driver hon eget företag. Hon har haft och har ett flertal styrelseuppdrag. Sedan 2008 ingår Eva Färnstrand i Sveaskogs styrelse där hon sedan 2017 är ordförande. Under åren 2000-2003 tillhörde hon Södra Cells styrelse och ingick 2010-2011 i styrelsen för Domsjö Fabriker.

Margareta Lehmann har en kandidatexamen i Business Administration & Marketing vid Göteborgs universitet och kom 1994 från Mölnlycke till SCA Hygiene Products. 1998 utsågs hon till Vice President SCA Global Category Away from Home. 2015 blev hon President Incontinence Care och 2017 President Health and Medical solutions. Hon ingick från 2012 i SCAs koncernledning. När Essity 2017 avskiljdes från SCA blev Margareta Lehmann global affärsområdeschef för Health and Medical Solutions inom Essity, en befattning som hon fortfarande innehar. Också här ingår hon i koncernledningen.

Under perioden 2004-2009 var Johanna Svanberg platschef vid Åmotsfors pappersbruk i Värmland.

Lilla Edet längs Göta Älv köptes 1986 av SCA-Mölnlycke. Bruket övergick sedan till SCA Hygiene Paper för att från 1998 ingå i SCA Hygien Products. Sussan Sandberg var från 2005 till 2011 platschef vid bruket.

Ingela Ekebro har en högskoleingenjörsexamen i energiteknik från högskolan Eskilstuna/Västerås. Hon har efter utbildningen hela tiden varit anställd vid SCAs, senare SCA Forest Products, massafabrik i Östrand utanför Sundsvall och blev där t.f. fabrikschef 2004 och fabrikschef 2006. År 2008 blev hon affärsområdeschef för SCA Forest Products "massaaffär" och Vice President. Som projektdirektör var hon ansvarig för den mycket stora investeringen Helios i Östrand som invigdes 14 februari 2019. Hon ingår för närvarande i koncernledningen för SCA Forest Products.

Hannele Arvonen var från 2008 till 2011 platschef vid Hallsta Pappersbruk i Uppland tillhörigt Holmen. Hon var under en kortare period under 2013 platschef i Iggesund i Hälsingland, också tillhörigt Holmen, för att sedan gå till sågverkskoncernen Setra som VD och koncernchef. Setra ägs av Sveaskog. Under september 2019 tillträdde Hanneli Arvonen som VD och koncernchef för Sveaskog. Hon ingår i Skogsindustriernas styrelse.

Eva Karlsson Berg utbildades till civilingenjör vid Chalmers. Under 20 år arbetade hon inom Stora Enso. År 2008 blev hon platschef vid StoraEnsos fabrik i Skutskär i Uppland. Tidigare hade hon bland annat varit produktionschef för massabruket i Skoghall utanför Karlstad. 2015 övergick hon till en befattning inom Sveaskog.

Kristina Enander har en civilingenjörsexamen från Chalmers och har sedan under 25 år arbetat i olika befattningar vid SCAs pappersbruk Ortviken i Sundsvall. År 2009 blev hon utnämnd till fabrikschef. Från november 2018 är hon affärsområdeschef för området massa inom SCA Forest Products och ingår i koncernledningen.

Anna Bergquist ingick under perioden 2012-2017 i Munksjös koncernledning med ansvar för produktutveckling och strategi. Efter samgåendet med finska Ahlström har hon affärsenhetsansvar för Ahlstrom-Munksjös svenska massa- och pappersbruk.

Charlotta Engman är sedan 2013 fabrikschef i Karlsborg i Norrbotten tillhörigt BillerudKorsnäs. Det kan noteras att hon därmed är den tredje kvinnliga fabrikschefen där.

Våren 2016 utsågs Anita Sjölander till fabriksdirektör och chef för Gruvöns bruk tillhörigt BillerudKorsnäs. I början av 2018 övergick hon till en befattning som produktionsdirektör för Nordic Papers anläggningar i Bäckhammar, Säffle (f.d. Billeruds bruk) och Åmotsfors. Alla bruken är belägna i Värmland. Sedan april 2019 är hon VD i Nordic Paper.

I Holmens "Group Management", vilket bör motsvara koncernledning, ingår sedan 2017 Stina Sandell i egenskap av Senior Vice President Sustainability.

Inom Essity, som under 2017 avskiljdes från SCA, finns för närvarande sju affärsenheter. Två har kvinnliga chefer, nämligen Margareta Lehmann, som omnämns ovan, och Ulrika Kolsrud som är affärsansvarig för Global Hygien Supply Personal Care. Hon ingår också i koncernledningen. Vidare finns i Essitys koncernledning Kersti Strandqvist i egenskap av Senior Vice President Sustainability. Hon har en utbildning från Chalmers och arbetade tidigare

inom SCA Hygiene Products bland annat som R&D Director Incontinence Care och som Vice President Feminine Care. Hon ingick före bildandet av Essity i SCAs koncernledning.

I Södras koncernledning ingår sedan 2018 Catrin Gustavsson som är chef för Innovation och Nya affärer. Hon är tekn.dr. i massateknik vid KTH och har tidigare varit processteknisk chef i Värö samt produktionschef i Gruvön. I koncernledningen ingår också Maria Baldin som är Kommunikations- och hållbarhetsdirektör. Som omnämnts tidigare ingick Gunilla Saltin i koncernledningen fram till mars 2019.

Inom BillerudKorsnäs är Ingrid Engström sedan juli 2018 fabrikschef i Frövi i Västmanland.

I september 2018 utsågs Marie Morin till platschef vid Skoghall utanför Karlstad. Vid tillträdet var hon t.f. platschef och har varit anställd inom Stora Enso i 20 år.

I september 2018 utsågs Kristin Israelsson till platschef vid Rottneros Bruk i Värmland.

I oktober 2018 utsågs Helene Biström till chef för division Paper vid BillerudKorsnäs med säte i koncernledningen. Hon hade tidigare varit VD för Infranord, vice VD för Vattenfall och VD för Norrenergi. Hon har också varit ordförande för Sveaskog. 2008 utsågs Helene Biström till "Årets mäktigaste affärskvinna" av Veckans Affärer.

I Södra har de tre tekniska direktörerna Karin Emilsson, Laila Rogestedt och Catrin Gustavsson ingått i koncernledningen.

I tillägg till de ovan nämnda har Gunilla Saltin, Stina Blombäck och Annica Bresky förutom sina tidigare redovisade VD-poster, haft befattningar som hör hemma i detta avsnitt, till exempel som platschef.

Ovan har 34 kvinnor nämnts med befattningar i koncernledningar, som affärsområdeschefer, brukschefer/fabrikschefer eller motsvarande. Det kan kanske finnas några fler. Av de nämnda har 24 utnämnts på 2000-talet. Trenden är mycket tydlig.

Kvinnor inom leverantörsindustrin

Man finner inte många kvinnor i ledande "teknisk" befattning inom leverantörsindustrin. En orsak kan vara att de flesta kvinnliga civilingenjörer i branschen har en kemisk eller kemiteknisk utbildning, medan leverantörsindustrin i Sverige till stor del väsentligen varit av "mekanisk karaktär", som exempelvis KMW, Defibrator och Sunds. En annan orsak kan vara att arbetet hos en internationell utrustningsleverantör ofta innebär långa projektvistelser utomlands. Som kvinna kan det vara svårt att förena en sådan arbetssituation med familjelivet.

En som visat att det går att nå framgång inom leverantörsindustrin är Elisabeth Andtbacka. Som nyutbildad civilingenjör vid Lunds tekniska högskola anställdes hon vid Karlstads Mekaniska Werkstad (KMW) 1971. 1975 bytte hon funktion från forskningslaboratoriet till projektavdelningen. 1986 blev Elisabeth Andtbacka anställd vid Kamyr i Karlstad i samband med stora nedskärningar inom KMW. Där fick hon ansvar för installationsprojekt i Finland, Norge och Sverige. I slutet av 1990-talet blev hon projektledare för Kamyr's större utländska projekt. Hon verkade som projektansvarig under cirka 20 år. Elisabeth Andtbacka berättar om

sina erfarenheter som kvinna inom leverantörsindustrin i boken "*Att göra skillnad – ingenjörer berättar*".

2.6 Kvinnliga VDar vid branschföreningen Skogsindustrierna

I dagsläget är Skogsindustrierna en branschförening för hela skogsnärsområdet. Så var det inte under en stor del av 1900-talet. Längre hade varje industrigren sin egen förening, som exempelvis Svenska Cellulosaföreningen och Svenska Pappersbruksföreningen. Under den tiden förekom ingen kvinna som högsta chef. Med tiden har det skett ett flertal samgåenden och omorganisationer fram till dagens Skogsindustrierna där Marie S Arwidson som första kvinna utsågs till VD 2003. Hon hade dessförinnan varit chef för den europeiska massa- och pappersindustrins gemensamma organ i Bryssel, CEPI. Innan dess var hon anställd vid branschföreningen. Hon efterträddes 2013 av nuvarande VDn Carina Håkansson, som bland annat varit VD för Stora Enso Skog.

I sammanhanget kan nämnas att Elisabet Salander, Stora Enso, under perioden 2006-2010 ingick i Skogsindustriernas styrelse. Hon var sannolikt den första kvinnan i den rollen.

Kvinnor som forskningschefer eller tekniska direktörer i industrin

Den första större satsningen på företagsforskning inom massa- och pappersindustrin skedde sannolikt när Uddeholmsbolaget 1917 anlade "Vetenskapliga forskningslaboratoriet" i Skoghall utanför Karlstad. Syftet var i första hand att hantera de analyser som krävdes för den löpande driften men också att försöka finna vägar att utnyttja avfallet från massatillverkningen. Till chef för laboratoriet utsågs Astrid Cleve von Euler (1875-1968). Hon blev därmed den första kvinnliga forskningschefen inom svensk massa- och pappersindustri. Hon var en av 32 sökande. Astrid Cleves verksamhet vid Uddeholm har beskrivits i NPHT x/xx. En längre artikel om henne finns på hemsidan med titeln "Astrid Cleve-mest omskrivna svenska kvinna som ägnat sig åt skogsindustriell forskning?".

FoU-enheter började på allvar att etableras i andra företag först långt efter Uddeholmsbolagets satsning och ungefär samtidigt som Svenska Träforskningsinstitutet (STFI) bildades 1942. Forskningen inom företagen har sedan haft olika karaktär och inriktning över åren. Det var framförallt de större företagen som tog initiativet, d.v.s. Billerud i Säffle, MoDo i Örnsköldsvik, SCA i Sundsvall och Stora Kopparbergs Bergslags AB i Falun. Det handlade efter hand om avsevärda satsningar. Det handlade givetvis om tillämpad forskning och utveckling men det förekom också forskning av mer grundläggande karaktär. I dessa företag, men även i exempelvis Holmen, fanns tekniska direktörer med uppgift att i första hand stödja företagsledningen i investeringsärenden men även att hålla nära kontakt med forskningen vid lärosäten och institut, t.ex. vid STFI. Dessa uteslutande manliga tekniska direktörer var kunniga och inflytelserika. Flera av dem blev närmast legendariska i branschen.

Under 1980-talet började också andra företag som Södra och ASSI att upprätta FoU-enheter för tillämpad forskning och teknikutveckling. Stora inrättade utöver laboratoriet i Falun en FoU-enhet i anslutning till det nyinrättade Karlstads universitet. På ett motsvarande sätt knöt SCA nära kontakter med det likaledes nyinrättade Mittuniversitetet i Sundsvall. Mot slutet av 1900-talet och under den stora omstruktureringen och globaliseringen av massa- och pappersindustrin avvecklade i stor utsträckning de stora företagens processinriktade FoU-

insatser. De började allt mer inrikta sig mot produktutveckling och under senare år också mot alternativ användning av skogsråvaran. Man började allt mer tala i termer av innovationer. I och med sökandet efter nischer på marknader blev företagen mer slutna. Till långt in på 1980-talet hade det rått ett ganska stort mått av öppenhet kring exempelvis processtekniska frågor. Den processtekniska utvecklingen liksom utvecklingen inom automationsområdet är sedan länge överlämnad till leverantörsindustrin och den mer grundläggande forskningen till lärosäten och institut.

Ett exempel på inriktningen mot alternativ användning av skogsråvaran är Stora Ensos enhet i Stockholm som startade 2015 under namnet Innovation Centre for Biomaterials. Även andra företag, som exempelvis BillerudKorsnäs, bygger upp egna resurser inom produktutvecklingen.

Var hittar vi då kvinnor som i företagen varit endera forskningschef på högsta nivå eller teknisk direktör? Här är det enklast belysa frågan företagsvis och i bokstavsordning.

ASSI: Företaget förvaltade ursprungligen statens skogsindustrier. Ett utvecklingslaboratorium upprättades i Piteå i anslutning till Lövhölmens bruk. 1993 slogs ASSI ihop med Domänverket och bildade börsbolaget ASSI Domän. I samband med att bolaget senare delades upp i statliga Sveaskog och ASSI för industridelen, togs initiativ till att öka FoU- resurserna inom massa- och pappersområdet. Stina Blombäck började 1998 som chef för ASSIs koncerngemensamma forskningsenhet i Piteå. En kort tid därefter blev hon forskningsdirektör med placering vid huvudkontoret i Stockholm. ASSI hade då FoU-enheter i Frövi, Skärblacka och Piteå. Stora satsningar hade gjorts för att bygga upp koncernens utvecklingsresurser. Strax efter kom emellertid beslutet att ASSI skulle delas upp. Massa- och pappersverksamheten hamnade, beroende på de respektive brukens produktinriktning, endera hos Korsnäs, Mondi, Smurfit Kappa eller i den nybildade koncernen Billerud. Vissa FoU-resurserna hamnade vid enskilda bruk.

"Nya Billerud": Forskning inom "gamla" Billerud startade redan 1943. 1959-1963 byggdes en stor FoU-satsning upp i Säffle. Den var mycket framgångsrik under ledning av Tryggve Bergek, Leif Jörgensen och Sven Rydholm. Redan under 1970-talet blev produktutveckling och teknisk support fokusområden. 1984 blev forskningen efter samgåendet med Stora en del av Stora Teknik. Strax efter bildandet av Stora Enso 1998 flyttades forskningen i Säffle till Karlstad och i direkt anslutning till universitetet. Inom "nya Billerud", som bildades 2001 genom sammanslagning av Stora Enso Gruvön och vissa bruk inom före detta ASSI, inrättades 2014 en position som forsknings- och utvecklingschef med Anna Jonhed som första innehavare. 2018 efterträddes hon av Pernilla Ståhle med befattningen R&D Director.

MoDo: MoDos forskning i Örnsköldsvik var under sin storhetstid mycket framgångsrik med flera innovationer särskilt inom massaområdet. Greta Fossum var under perioden 1996-1997 t.f. forskningschef. Innan dess hade hon efter civilingenjörsexamen vid KTH/kemi först varit verksam vid STFI och därefter från 1974 i olika positioner vid MoDos forskningsenhet, bland annat som ansvarig för massaområdet.

Södra Cell: Vid Mörrums bruk byggde Södra Cell upp en FoU-grupp under 1980-talet. Efter hand har verksamheten flyttats över till Värö bruk. I egenskapen av teknisk direktör leddes denna verksamhet under många år och fram till 2014 av Karin Emilsson. Under samma tid ingick hon i Södras koncernledningsgrupp. Karin Emilsson examinerades 1985 vid Lunds universitet inom

området kemisk teknologi. Innan hon blev teknisk direktör arbetade hon i olika befattningar först vid Mörrums bruk och sedan vid Värö bruk. Hon arbetade med utvecklingsfrågor inom Södra Cell i hela 27 år och hade ett stort engagemang i forskningsfrågor på branschnivå.

Karin Emilsson efterträddes 2015 av Laila Rogestedt som Head of Innovation and New Business med placering i Värö. Hon ingick i Södras koncernledningsgrupp. Laila Rogestedt efterträddes 2017 av Catrin Gustavsson med samma ansvarsområde som sin företrädare. Efter civilingenjörsexamen vid Chalmers doktorerade hon vid KTH. 2018 utsågs hon av regeringen att ingå i en nyinrättad delegation för så kallad cirkulär ekonomi.

Uppenbarligen har kvinnliga forskningsansvariga blivit något av en tradition inom Södra Cell.

StoraEnso: Enheten Innovation Centre for Biomaterials i Sickla utanför Stockholm startade 2015. Platschef där är Gunilla Söderström. Hon är därmed den första kvinnan på forskningschefsnivå inom StoraEnso.

Vid *Skogsindustrierna* inrättades 2011 en befattning som forskningsdirektör med Greta Fossum, som första innehavare. Hon upprätthöll tjänsten fram till pensioneringen 2014.

Det kan konstateras att det funnits eller finns relativt få kvinnor i topposition inom företagsforskningen. Flera företag finns inte ens med i redovisningen ovan. Förhållandet är kanske inte så märkligt om man beaktar att rekryteringsbasen, som i huvudsak utgjorts av lärosäten och STFI, enligt följande avsnitt också uppvisar få kvinnor i topposition.

Kvinnliga professorer och VDar vid forskningsinstitutet

Första kvinna att bli professor inom ett ämne med koppling till massa- och pappersområdet är Gunilla Jönson. 1995 blev hon professor vid Lunds tekniska högskola i ämnet förpackningsteknik med speciell inriktning mot transportförpackningar. Det var genom en donation från SCA som professuren kom till stånd. Gunilla Jönson hade tidigare varit verksam vid institutet Packforsk och sedan inom SCA Packaging. Professuren namnändrades senare till förpackningslogistik och var således inte avgränsad till fiberbaserade förpackningar.

Tuula Teeri studerade vid Helsingfors universitet inom området genetik och bioteknik. Hon forskade sedan i cirka 10 år vid finska VVT inom området bioteknik. Under åren 1995-1997 var hon gästprofessor vid KTH. Hon var där ansvarig för Wallenberg Wood Biotechnology Center åren 1997-2002 och blev utnämnd till professor vid KTH 1998 inom ämnet träbioteknik och molekylär bioteknik. Under åren 2008-2009 var hon vicerektor vid KTH för att 2009 bli rektor vid Aalto University i Helsingfors. År 2017 blev hon som första kvinna VD för IVA. Tuula Teeris forskning har varit av grundläggande karaktär och omfattat sådant som cellulösans biosyntes, vedfibers och cellväggs struktur samt enzymatiska reaktioner. Det är kanske inte alldeles adekvat att säga att Tuula Teeri varit professor inom massa- och pappersområdet.

År 2006 utsågs Kristina Oksman till professor i trä- och bionanokompositer vid Luleå universitet. Forskningen vid institutionen är för närvarande i hög grad inriktad mot användningen av nanocellulosa. I likhet med för Gunilla Jönson och Tuula Teri är professuren inte primärt inriktad mot massa- och pappersområdet.

Monica Ek blev 2012 utsedd till professor i träkemi med inriktning cellulosakemi vid KTH. Hon blev därmed den första kvinnliga professorn med ämnesområdet helt inriktat mot massa- och pappersområdet. Monica Ek blev tekn. dr. i träkemi vid KTH 1992. Hon var sedan verksam vid STFI mellan 1992 och 1995 och därefter inom Stora Enso:s forskning mellan 1995 och 1999.

Av forskningsinstitut med anknytning till massa- och pappersindustrin är det endast STFI (med olika namn under årens lopp) som haft en kvinnlig VD. STFI grundades 1942 och hette då Svenska Träforskningsinstitutet. Vid sidan av det statliga STFI fanns ett antal industrilaboratorier, exempelvis Cellulosaindustrins Centrallaboratorium och Pappersbrukens Centrallaboratorium. Mellan 1942 och 1967 var STFI organiserat i avdelningar och det fanns ingen högsta chef, vare sig manlig eller kvinnlig. Avdelningscheferna bildade i stället ett kollegium med roterande ordförandeskap. Inte heller vid de olika industrilaboratorierna fanns någon kvinnlig toppchef.

Efter en stor omorganisation 1968, då STFI och kringliggande industrilaboratorier slogs samman, fick institutet en VD. De första fem VD:arna var män. Birgitta Sundblad blev i juni 2011 institutets första kvinnliga VD. Institutet hette då Innventia. Hon är utbildad till civilingenjör vid KTH med inriktning kemiteknik, träkemi och cellulosateknik. Under perioden 1985-1998 arbetade Birgitta Sundblad med framförallt blekkemikalier vid EKA Chemicals. Därefter följde en anställning vid SCA fram till 2011. Inledningsvis var hon där huvudsakligen engagerad i koncernövergripande FoU-frågor. Från 2001 var hon FoU-ansvarig för området tissue inom SCA Hygiene Products och byggde dessutom upp en ny utvecklingsorganisation för tissueprodukter. År 2016 blev Innventia en del av den statliga forskningskoncernen RISE. I samband med detta ändrades Birgitta Sundblads befattning till Senior Vice President RISE Bioekonomi, en befattning som hon lämnade i augusti 2018.

Bland kvinnliga chefer vid STFI under VD-nivån förtjänar Ingrid Fineman nämnas. År 1988 internrekryterades hon som chef för den Papperstekniska avdelningen. Hon blev därmed den första kvinnliga forskningschefen vid STFI. Befattningen upprätthölls fram till en omorganisation 1994.

Kvinnliga medlemmar i Svenska Cellulosa- och Pappersingenjörsföreningen

SPCI bildades 1908 som en kamratförening för ingenjörer och motsvarande. Föreningen välkomnar alla med intresse för branschen, framförallt inom forskning och teknik. SPCI har idag cirka 2500 medlemmar. Marina Asp är sedan 2004 föreningens första kvinnliga VD.

Den första kvinnan som invaldes i SPCI var Karin Wilson. Det skedde vid årsmötet i mars 1944. Hon var född i USA och examinerades vid KTH i kemi samma år som hon blev medlem. Innan och efter examen var hon anställd vid Korsnäs Cellulosafabriker. Hon anställdes sedan vid Uddeholms forskningslaboratorium vid Skoghäll utanför Karlstad. Hennes arbetsfält var framför allt analys- och provningsverksamhet, men hon upprätthöll senare också en befattning i driften. Karin Wilson blev en välkänd person i branschen och hon bidrog framgångsrikt till utvecklingen av branschövergripande analysmetoder av vilka en del blev standardiserade. Det berättas att vid SPCI-möten och liknande arrangemang var de manliga kollegorna noga med att hälsa på henne och hon möttes med stor respekt. Hon blev en förebild för nästa generations kvinnor i branschen. Hon tyckte mycket om att spela golf.

Det dröjde till 1966 innan en ny kvinna blev medlem i SPCI. Då invaldes Margareta Zachrisson, som avlagt licentiatexamen i kemi vid Uppsala universitet 1961. Efter examen anställdes hon vid SCAs forskningslaboratorium i Sundsvall där hon 1963 blev chef för Analysavdelningen.

År 1967 invaldes Brita Swan, som omnämnts tidigare. Vidare invaldes detta år Wanda Mark som examinerades vid KTH i kemi 1963. Hon anställdes vid Lilla Edets Pappersbruk där hon var laboratoriechef 1964-1967. Wanda Mark påbörjade sedan licentiatstudier vid Chalmers inom oorganisk kemi och blev därefter verksam vid högskolan.

Vid utgången av 1967 fanns således 4 kvinnliga medlemmar i SPCI av totalt cirka 1025. Kring 1990 hade antalet kvinnor ökat till cirka 100 motsvarande cirka 6% av det totala antalet medlemmar. År 2000 var motsvarande siffror 390 respektive 15% och det kan noteras att bland medlemmar som var 35 år och yngre så var andelen kvinnor hela 40%. År 2005 var antalet kvinnliga medlemmar 430 motsvarande 15% av det totala antalet. Kring 2010 fanns cirka 500 kvinnliga medlemmar och andelen hade nu ökat till cirka 18%. 2018 finns cirka 630 kvinnliga medlemmar motsvarande 25% av det totala antalet. Vi kan alltså notera en kraftig ökning att antalet kvinnliga medlemmar och att scenförändringen kom i slutet av 1990-talet när många, framförallt yngre, kvinnor blev medlemmar.

SPCI fick sin första kvinnliga styrelseordförande 1991 då Greta Fossum vid MoDos forskningsenhet i Örnsköldsvik valdes. Hon var ordförande fram till 1995. SPCI har därefter haft tre kvinnliga styrelseordföranden: Ingela Ekebro från SCA 2010-2011, Eva Larsson Berg från Stora Enso 2014-2015, samt Kristina Enander SCA Forest Products 2018-2019. Alla dessa har omnämnts tidigare.

Kvinnor som fått utmärkelser

Marcus Wallenbergpriset (MWP)

Det internationella MWP-priset instiftades 1980 av Stora Kopparbergs Bergslags AB, nu Stora Enso. Priset utdelas för en "*banbrytande upptäckt eller utveckling inom ett för skogsindustrin betydelsefullt område*". Priset anses vara det mest prestigefyllda som en skoglig eller skogsindustriell forskare kan få. Det har fram till 2019 delats ut 35 gånger till sammanlagt 60 pristagare.

Bland kvinnliga pristagare inom massa- och pappersområdet kommer två från Sverige. År 2003 fick Anita Teleman som första svenska kvinna priset tillsammans med tre kvinnliga forskarkollegor i Finland. Priset gällde forskning vid VTT i Finland rörande enzymatiska effekter relaterade till blekning av kemisk massa. Anita Teleman är sedan 1999 anställd vid STFI, nuvarande RISE Bioekonomi.

År 2005 fick Katarina Magnusson priset tillsammans med två manliga kollegor vid Tetra Pak för utvecklingen av en kartongbaserad förpackning (Tetra Recart). Den klarar sterilisering vid 120 grader och kan därmed i vissa tillämpningar ersätta konservburken.

SPCIs Ekmanmedalj

Medaljen delas ut till minne av Carl Daniel Ekman, en av pionjärerna vid sulfitprocessens tillkomst. Medaljen kan fås för förtjänstfulla tekniska eller vetenskapliga insatser inom

föreningens arbetsområde. Den första medaljen delades ut 1929. Fram till 2019 har 45 medaljer delats ut. Första kvinnliga mottagare blev Gunilla Jönson år 2009, således 80 år efter den första utdelningen. Greta Fossum tilldelades medaljen 2015 och Brita Swan 2018. Alla dessa har omnämnts ovan.

Ledamöter i Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA)

Inom IVA finns 12 avdelningar.

Greta Fossum invaldes 1993 i avdelning XI/ Utbildning och forskning och blev därmed den första kvinnliga IVA-ledamoten med hemort inom massa- och pappersområdet.

Avdelning VIII/Skogsnäringens Teknik har cirka 50 ledamöter. I avdelningen finns för närvarande 9 kvinnor med anknytning till massa- och pappersområdet. Dessa är: Gunilla Jönson som invaldes 1994, Eva Färnstrand som invaldes 2002 och dessutom var avdelningens ordförande 2006-2008, Marie S Arwidsson som invaldes 2002, Stina Blombäck som invaldes 2005 och dessutom var avdelningens ordförande 2012-2014, Elisabet Salander som invaldes 2006 och dessutom var avdelningens ordförande 2015-2018, Birgitta Sundblad som invaldes 2013, Carina Håkansson som invaldes 2015, Lena Ek, styrelseordförande i Södra, som invaldes 2016, Hannele Arvonen som invaldes 2017 samt Annica Bresky och Ingela Ekebro som invaldes 2018.

Årets Ruter Dam

Ruter Dam är ett chefsutvecklings- och mentorprogram för kvinnliga ledare. Målet är att bidra till fler kvinnliga chefer på hög nivå i stora företag. En av aktiviteterna är att sedan 1990 utse Årets Ruter Dam, något som får stort medialt genomslag. År 2018 tilldelades Petra Einarsson vid BillerudKorsnäs denna hedersutmärkelse. Hon blev därmed den första från massa- och pappersindustrin. Hon fick priset "*för att gå före och bli framgångsrik toppchef i den mansdominerade basindustrin*". Enligt Ruter Dams VD hade Petra Einarsson "*bevisat att det går att bryta igenom glastaket*".

Nämnas kan att Elisabet Salander, som omnämnts tidigare, 1995 utsågs till Årets Ruter Dam i sin egenskap av VD för Stora Timber AB.

Kvinnliga nätverk

Föreningen Kvinnor i skogsindustrin (KVIST) bildades i samband med SPCIs 75-årskonferens 1993. Föreningen har för närvarande cirka 200 medlemmar. Den vill vara ett forum för kontakter och erfarenhetsutbyte kvinnor emellan. I aktiviteterna ingår bland annat att anordna fabriksbesök. Föreningen utser *Årets Kvist-kvinna*.

Sedan 2017 anordnar SPCI en årlig Karin Wilson dag. Karin Wilson var som nämnts ovan den första kvinnliga medlemmen i SPCI. I likhet med Kvist är syftet att vara ett forum för kontakter och erfarenhetsutbyte kvinnor emellan.

Del 3 Några övergripande reflektioner

Kvinnliga pionjärer och förebilder

Att vara pionjär, eller med ett annat ord föregångare, innebär att man i något avseende är först. Man kan exempelvis, som Petra Einarsson i BillerudKorsnäs, vara den första kvinnliga koncernchefen (Del 2), men man kan också vara den första kvinnliga ägaren till ett relativt obetydligt handpappersbruk, vilket Maria Sofia de la Gardie sannolikt var (Del 1). I det första exemplet har pionjärskapet ur uppmärksamhetssynpunkt en nationell dimension, i det andra fallet högst sannolikt lokalt.

Att vara en förebild, d.v.s. att utgöra en stimulans för andra kvinnor, kan exempelvis handla om att påverka yngre kvinnors yrkesval. För att kunna framstå som en förebild krävs givetvis exponering. I det "medielandskap" som rådde under handpapperstiden är det svårt att tänka sig att en kvinnlig ägare kunde få någon nämnvärd exponering på ett nationellt plan. När, som jämförelse, Petra Einarsson 2018 utnämndes till Årets Ruter Dam, så följde en omfattande publicitet.

Man kan fråga sig om kvinnorna som omnämnts i Del 1 och Del 2 känt sig som feminister i meningen att aktivt verka för kvinnans lika rättigheter och möjligheter i yrkeslivet. Författaren tillåter sig tro att de flesta inte funderat i sådana termer. I varje inte under handpapperstiden. De som senare vittnat om sina erfarenheter i en mansdominerad yrkessituation har oftast talat om stöd och positivt bemötande från manliga kolleger. Trots allt har ju praktiskt taget alla dessa kvinnor utsetts av män, som därmed bekräftat ett förtroende. Därmed inte sagt att kvinnliga chefer inte haft det kämpigt och kanske i många fall mer kämpigt än män i motsvarande situation. En sak har de framgångsrika kvinnorna gemensamt och det är att de lärt sig att "manövrera" i sin manliga omgivning. Lil Wettergren är ett utmärkt exempel på detta. Säkert har kvinnliga chefer utsatts för manlig härskarteknik, men det har också män och kanske till och med oftare. Konkurrensen på en arbetsplats mellan män kan nog vara minst lika uttalad som mellan en kvinna och en man.

Låt oss exemplifiera resonemanget om pionjärer och förebilder med hänvisning till några av kvinnorna som omnämnts i artikeln. Det sker i tidsordning:

Augusta Munktell i Grycksbo tog, till skillnad från de flesta andra kvinnliga ägare under handpapperstiden, en aktiv roll i verksamheten. Hon hade synpunkter på produktsortimentet, förstod vikten av att bruket måste ha bättre transportmöjligheter och hon skötte brukets affärer. Pionjär var hon inte eftersom hon inte var den första kvinnliga ägaren till ett handpappersbruk. Att hon under 1800-talets senare hälft skulle ha kunnat framstå som en kvinnlig förebild på ett nationellt plan förefaller inte realistiskt.

När Lil Wettergren 1961 blev VD för Pauliström blev hon också branschens första kvinnliga VD för ett större bruk. Hon är därmed en uppenbar pionjär. Till meritlistan hör också att hon blev Sveriges första kvinnliga styrelseproffs och sannolikt också den första kvinnliga konsulten inom branschen. I vilken mån hon under sin yrkeskarriär framstod som förebild för andra kvinnor är svårt att bedöma. Under hennes tid i pappersindustrin fanns ytterst få kvinnor att påverka och hon var förmodligen ganska obekant i "ingenjörsretsar". Att hon hade en juridisk och inte teknisk examen inverdade kanske.

Med en gedigen kunskap inom massatekniken fick Brita Swan 1976 i uppgift att ta fram en utvecklingsplan för Billeruds Bruk som hade svårigheter och hon fick sedan som produktionschef ansvaret att genomföra planen. Sannolikt är Brita Swan den första kvinnan med ett ansvar av det här slaget i ett bruk och får därför betraktas som pionjär. Att hon 2018 erhöll Ekmanmedaljen förstärker bilden av en kvinna som under lång tid och inte minst för yngre kvinnliga forskare varit en förebild genom sin förmåga att knyta samman djupgående kunskap och praktisk tillämpning.

Elisabeth Andtbacka är den enda kvinnan som haft en ledande, i varje fall teknisk, befattning inom leverantörsindustrin. Vid Kamyr var hon under en 20-årsperiod ansvarig för ett flertal stora anläggningsprojekt världen över. Med teknisk kompetens och ledaregenskaper bevisade hon att "kvinnor kan" också inom massa- och pappersindustrins leverantörsled och är därmed en pionjär. Hur mycket hon framstått som förebild är svårt att bedöma. Kanske var hon med sin position i leverantörsledet lite av en "doldis".

Annika Nordin blev 1995 chef för SCAs mjukpappersbruk i Kostheim i Tyskland. Hon blev därmed den första svenska, kvinnliga brukschefen. Det får betraktas som en pionjärinsats. Från sin position i Tyskland var det sannolikt svårt att framstå som en förebild för kvinnor i Sverige.

Eva Färnstrand förtjänar nämnas i och med att hon 1995 blev affärsområdeschef för tidningspapper inom SCA Graphics. Troligen är hon den första kvinnliga affärsområdeschefen. Man kan nog anta att Eva Färnstrand genom sitt breda engagemang i branschen framstått som en förebild.

1998 blev Margareta Lehmann affärsområdesansvarig inom SCA Hygiene Products. Det innebar ett ansvar som sträcker sig över många länder och fabriker och inom ett konsumentorienterat produktområde. Det är sannolikt korrekt att utifrån det perspektivet betrakta henne som en pionjär. I vilken mån hon framstått som förebild för andra kvinnor är svårt att bedöma. I ett mycket produktions- och bruksinriktat Sverige kan det nog vara så att hon varit ganska obemärkt utanför det egna företaget.

Stina Blombäck tillhör pionjärerna i och med att hon blev den första kvinnliga VDn inom massa- och pappersindustrin i mer "modern tid" när hon 2001 utsågs till VD för Karlsborgs bruk. Det råder nog ingen tvekan om att Stina Blombäck genom sitt breda engagemang i branschen också framstått som en förebild.

Gunilla Saltin blev 2005 VD för Södra Cell med dess tre stora sulfatmassabruk. Detta får utan tvekan betraktas som en pionjärinsats. Under mer än en 10-årsperiod var hon i blickfånget som kvinna på hög nivå i ett stort företag. Detta har inneburit att Gunilla Saltin fått bred exponering i media. Hon har därmed varit en förebild.

Petra Einarsson hör givetvis till pionjärerna i egenskapen av att ha blivit branschens första koncernchef. Hon har visat att en kvinna kan nå högsta position i ett börsnoterat skogsföretag. I och med utnämningen blev hon självklart en förebild för andra kvinnor.

Hur kan framtiden se ut för kvinnor på höga befattningar i branschen?

Artikeln Del 2 styrker det som intresserade själva kunnat notera, nämligen att antalet kvinnor i chefsposition inom massa- och pappersindustrin ökat påtagligt under de senaste 20 åren. Om vi

rekapitulerar, så var det under handpapperstiden så att det förekom ett inte oansenligt antal kvinnliga ägare. Från det att industrialiseringen började efter 1860 och fram till såg mitten av 1900-talet förelåg en närmast total avsaknad av kvinnliga chefer på den nivå som avhandlas i artikeln. När Lil Wettergren blev VD för Pauliström 1961, visserligen för ett relativt litet företag, var det en notabel händelse. Under 1960-talet börjar kvinnor dyka upp i SPCI och i slutet av 1970-talet utsågs Brita Swan till produktionschef vid Billeruds Bruk. Sedan hände inte mycket förrän i mitten av 1990-talet. Då utsågs Annika Nordin och Eva Färnstrand till brukschef respektive affärsområdeschef inom SCA. Utnämningen av Stina Blombäck till VD för Karlsborgs bruk 2001 innebar titelmässigt ett nytt steg i den kvinnliga karriären.

Vad händer framöver? Det finns ingen anledning att tro annat än att utvecklingen fortsätter i samma riktning som artikeln demonstrerar. Vi kommer att se allt fler kvinnliga chefer och flera faktorer bidrar till det. Inte minst finns nu förebilder som visar att kvinnor kan prestera lika bra som män. Till bilden hör också att kvinnor tycks vara mer studiebenägna än sina manliga kamrater och de blir relativt sett fler vid lärosätena, forskningen medräknad. För kvinnornas del är framtiden ljus. Deras manliga kollegor får se upp.

Processindustrin kommer att få konkurrera hårt med andra branscher om nyutbildade civilingenjörer och andra akademiker. Inom processindustrin blir också konkurrensen allt hårdare. Här gäller det för massa- och pappersindustrin att dra nytta av det faktum att det nu finns ett antal kvinnliga förebilder. Kvinnor under högskoleutbildning är här en mycket viktig målgrupp. Forskarutbildning och forskning har i alla tider varit en viktig väg in till anställning inom företagen. Erfarenheten har visat att om man väl kommit "innanför staketet" så fortsätter man ofta. Det är viktigt för företagen och Skogsindustrierna att förebilderna hålls fram och att se generöst på finansieringen av forskning och forskarutbildning vid lärosäten och institut. Det kommer att vara både nödvändigt och lönsamt.

Att vara disponenthustru

Som avslutning något om en kategori kvinnor som, utan att ha varit anställda i branschen, i många fall säkerligen haft betydelse, nämligen disponenthustrun.

Bakom varje framgångsrik man står en kvinna sägs det. Kanske passar detta in på många disponenthustrur. I bokserien "*Massa och Papper i Sverige*" hittar man flera hänvisningar till disponentens (eller brukspatronens) hustru och några exempel från äldre tider följer nedan. Allmänt kan väl sägas att yrkesverksamhet på bruksorten knappast låg nära till hands för disponenthustrun. Men, vid sidan av rollen som disponenthustru finner man att de ofta sökte skapa en egen identitet genom engagemang i brukssamhällets sociala liv, till exempel avseende hälsofrågor, eller genom att odla ett intresse.

Nu några axplock om disponenthustrur. Hustrun till Eduard Rasch vid Forsså i Hälsingland, Sally Charolina, beskrivs som "*en enkel och religiös kvinna som samtidigt på ett mycket uppskattat sätt fyllde sin roll som disponenthustru*". Hon födde tretton barn. Ibland kommenteras i bokserien disponenthustruns utseende, exempelvis att "*hon var ovanligt skön att beskåda*", vilket tydligen skänkte status åt maken. I en del fall har disponenthustrun fått att namnge bruket. Fridafors i Småland namngavs exempelvis 1887 efter ägarens maka Frida Gråberg. Ett annat exempel är Katrinefors i Västergötland som sannolikt namngavs efter ägarens hustru Anna Catrin Kryger. Vid Köpmanholmen i Ångermanland tog Theodor Hedbergs hustru Ingeborg initiativ till Sveriges

första daghem, benämnt Solgården, och till semesterhem för husmödrar och barn. Hon var också konstintresserad. Sonen Hans Hedberg, blev en av Sveriges mest kända keramiker.

Disponenthustrun hade förstås en viktig uppgift vid representationsmiddagar, som ofta ägde rum i hemmet. Visserligen fanns både eget och inhyrt tjänstefolk till hjälp, men det föll nog ett tungt ansvar på värdinnan att det hela skulle bli lyckat. Många disponenter gjorde sig kända på orten för att anordna storslagna kalas. Ett exempel är Ottonin Ljungquist, som var disponent för Munksjö i Jönköping under perioden 1869-1896. Om honom skriver Britt-Marie Börjesson: *"Ottonin gav också glans åt stadens sällskapsliv. I disponentvillan på fabriksområdet gavs ståtliga fester för celebriteterna och middagarna var berömda för sin storslagenhet"*. En gäst har enligt Börjesson berättat att *"En middag kunde innefatta en meny med 14 rätter och det var stundom dukat med 13 gnistrande vinglas framför varje kuvert"*. Detta med representationsmiddagar levde kvar under en stor del av 1900-talet, om än kanske inte lika överdådiga som i Ottonin Ljungquists fall. Vi får anta att en annan praxis råder i dagens samhälle.

Källor

"Massa och Papper i Sverige", som omfattar 13 volymer med landskapsvis indelning. Serien har framtagits av Skogsindustriernas industrihistoriska utskott.

"Fostrad till männens värld". Författare Lil Karhola Wettergren. Bokförlaget Trevi. Utgiven 1957. 274 sidor.

"Att göra skillnad – ingenjörer berättar". Utgiven 2017 med Per Jerkeman som redaktör.

Medlemsmatriklar för Svenska Cellulosa- och Pappersingenjörsföreningen (SPCI).

Författaren riktar ett stort tack till alla som bidragit med information och synpunkter.

Författaren kan nås på: lennarteriksson.ele@gmail.com